

Sermayenin Uluslararasılaşması Bağlamında Geç Kapitalist Gelişme: Kuramsal Bir Çerçeve

Koray R. YILMAZ¹, Demet ÖZMEN YILMAZ²

The Late Capitalist Development in the Context of Internationalization of Capital: A Theoretical Framework

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 18.01.2018

Date Accepted: 20.02.2018

JEL Classification:

P10,

P40,

F54.

Keywords:

Late Capitalist

Development,

Marxism,

Curcuit of Capital,

Internationalization of

Capital,

Development Strategy.

ABSTRACT

In this study we aim to present a theoretical framework which focuses on the development of capitalism in the late-developed capitalist countries. Therefore, in the first part we shortly but critically dwell on the concept of lateness which is widely used in the development literature. In the second part, we express the internationalization of capital as a “terminus a quo” of the late capitalist development. For this, firstly, the concept of internationalization of capital is discussed basing on Marx’s labour theory of value. We especially dwell on the circuits of capital which is developed in the second volume of Capital. And then some important Marxist scholars’ subsequent approaches are examined. These scholars especially focus on the internationalization of capital and its relation with the late capitalist development. In the last part, the internationalization process of capital is addressed in two complementary periods: “early stage” and “advance stage”. In addition to the detailed analysis of the principal forms of internationalizing capital, we determine the principal capital accumulation forms for late capitalist countries in line with these periods. We depict these forms through capital circuits analysis which was developed by Marx.

¹ Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, koray.yilmaz@omu.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, demetozy@omu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada geç kapitalistleşen ülkelerde kapitalizmin gelişme sürecine odaklanan kuramsal bir çerçeve sunmayı amaçlıyoruz. Bunun için ilk bölümde kısaca ama eleştirel bir gözle kalkınma literatüründe yaygın bir kullanıma sahip olan geçlik olgusunu ele alıyoruz. İkinci bölümde sermayenin uluslararasılaşmasını geç kapitalistleşme olgusunun başlangıç noktası olarak tanımlıyoruz. Bunun için öncelikle sermayenin uluslararasılaşması kavramı Marx’ın emek değer teorisine dayalı olarak tartışılıyor. Özellikle Kapital’in ikinci cildinde geliştirilmiş olan sermaye döngüleri analizi bize bu konuda yardımcı oluyor. Daha sonra kimi Marksist yazarların takip eden yaklaşımları ele alınıyor. Bu yazarlar özellikle sermayenin uluslararasılaşması ve bu sürecin geç kapitalist gelişme ile ilişkisi üzerinde duruyorlar. Son bölümde sermayenin uluslararasılaşması iki birbirini tamamlayan dönemde ele alınıyor: erken aşama ve ileri aşama. Uluslararasılaşan sermayenin başat biçimleri bağlamında, bu aşamaların detaylı bir analizi ile birlikte bu aşamalarla uyumlu olarak geç kapitalistleşen ülkeler için başat sermaye birikim biçimleri tanımlıyoruz. Bu sermaye birikim biçimlerini Marx’ın geliştirdiği sermaye döngüleri analizi aracılığıyla serimliyoruz.

Anahtar Kelimeler: Geç Kapitalistleşme, Marksizm, Sermaye Döngüsü, Sermayenin Uluslararasılaşması, Gelişme Stratejisi.

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanan dünya ekonomisi siyaseti açısından en dikkat çekici noktalardan biri, eskiden sömürge olan ancak zaman içerisinde bağımsızlığını elde etmiş yeni ulus devletlerin, rakip iki sistemin dünya ekonomik ve siyasi coğrafyasını yeniden belirlediği süreçte nasıl bir yol izleyecekleriydi. Azgelişmiş olarak nitelenen bu ülkelerin gelişme süreçlerine yönelik analiz ve yaklaşımlar kimi zaman birbirlerinden ayrılması hayli güç olan ideolojik-politik-kuramsal çok boyutlu bir sorun olarak belirmişti. Henüz 1943 yılında daha savaş bitmemişken “çöküntü alanları” olarak işaret ettiği bu coğrafyaların gelişme sorununa odaklanan Rodan (1943), temel meseleyi sanayileşme etrafında tanımlamış ve bu ülkelerin gelişmiş ülkeler düzeyine çıkabilmesi için sanayileşmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Rodan çalışmasında Rusya modeline karşı, açıkça yine devletin işin içinde olduğu ama

kapitalist dünya ile bütünleşmiş, dışa açık bir sanayileşme sürecinin bu ülkelerde gelişmeyi hızlandıracağını vurgulamıştır. S. Huntington ve W. Rostow (1971) gibi politik-ideolojik içeriği çok daha belirgin olan “Modernleşmeci” okul perspektifinden yazarlar, gelişme sürecinin nihai hedefini açıkça ABD gibi olmak olarak tanımlıyorlardı. Avrupa merkezci bir bakış açısından gelişme, batılı kapitalist ülkelerin geçtiği ilerleme çizgisinden geçerek ulaşılabilecek bir hedef olarak değerlendiriliyordu. Sorun yalnızca bazı ülkelerin bu çizginin daha başlangıcında olmalarıydı, eğer doğru politikalar izlenirse bu “azgelişmiş” ülkeler de batılı ülkeler gibi gelişmişlik seviyesi yüksek ülkeler haline gelebilirdi. Rusya modeli ya da komünizm bu yoldan açık bir sapmaydı. Bu komünizm karşıtlığı çarpıcı bir biçimde Rostow’un ünlü kitabının isminde de karşımıza çıkmaktadır: “İktisadi Gelişmenin Aşamaları: Anti Komünist Manifesto”. Dolayısıyla sorun azgelişmiş olarak nitelenen ülkelerin, kapitalist ülkelerin geçtiği yoldan geçerek nihai olarak onlar gibi olabilecekleri noktasında çözüme bağlandı. Önerilen büyüme ve sanayileşme politikaları bu politikaların kapitalist bir gelişme sürecinin bileşenleri olduğu gerçeğini örtecek derecede yansızlaştırılarak kuramsallaştırıldı ve tartışıldı. Dolayısıyla süreç kapitalistleşmeden ya da kapitalist gelişmeden ziyade herkes için iyi olanı sağlayacak olan “doğal” bir sanayileşme ve gelişme süreci olarak ortaya kondu. Nihayetinde tarihsel bir olgu olarak “azgelişmiş” ülkelerin kendi kültürel, politik, ekonomik içyapılarının bir sonucu olarak görülen “azgelişmişlik” olgusu (Hoselitz:1970, Nurkse:1971) bu doğallaştırılan-yansızlaştırılan sanayileşme-gelişme yoluyla aşılabilirdi.

Azgelişmiş olarak nitelenen ülkelerde 19.yy’dan bu yana görülen kapitalizmin gelişme dinamiklerinin üstünün örtülmesinde, 3.Enternasyonel’in ve onun fikri mirasının bu ülkeleri feodal olarak nitelemesinin de önemli bir payı vardır. Sol içindeki bu algılayış 1960’larla birlikte yerini aslında bu ülkelerin çok uzun zamandan beri kapitalist olduğu değerlendirmesine bıraktı (Dore, 2003). Bu ülkeler çok uzun zamandan beri kapitalistti ancak bu ülkelerdeki kapitalizm tahrif edilmiş, çarpık bir kapitalizmdi (Amin:1976). Çarpık kapitalizm vurgusu ister istemez ideal bir kapitalizm kavrayışının bir ürünüydü ve bu anlamda kapitalist gelişmenin zaman-mekân bağlamında tarihsel olarak sahip olabileceği özgüllükleri bir çarpıklık olarak tanımlama hatasına düşmekteydi. Ancak üretim tarzlarının eklenmesi ve sermayenin uluslararasılaşması yazınlarının tartışmaya katkıları, azgelişmiş olarak nitelenen ülkelerdeki kapitalist gelişme sürecinin hiç de çarpık olmadığını, zaman ve mekân bağlamında kapitalizmin

uluslararasılaşmasının diğer ülkelerdeki mevcut üretim tarzı ve toplumsal formasyonla ilişkisinin açığa çıkardığı özgüllükleri içeren bir kapitalizm olduğunu ortaya koydu. Böylelikle bir yandan “azgelişmiş” ülkelerdeki, az gelişme sorununun sadece bu ülkelere özgü içsel dinamiklerle açıklanamayacağına altı koyu bir kalemle çizilmiş oldu, diğer taraftan da bu açıklamaları mümkün kılan doğrusal bir gelişme kavramının Avrupa merkezci ve değer yüklü içeriği sorgulanmaya açıldı.

Geç kapitalist gelişme ya da geç kapitalistleşme kavramı tam da böylesi bir zemin üzerinden “geç kapitalistleşen” coğrafyalardaki gelişme sürecinin kavramlaştırılması çabası olarak karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz:2011). Ercan (2002:43) bu kavramı, gelişmiş-azgelişmiş vb. değer yüklü kavramlardan uzak durabilmek amacıyla kullanır ve kapitalizmin tarihsel gelişme sürecine eklenme açısından yapılan bir ayrım olarak ortaya koyar. Kavramın bir diğer önemi ise bu ülkelerde yaşanan “gelişme” sürecinin kapitalizmin gelişme süreci olduğuna açıkça vurgu yapmasıdır.

Diğer yandan “geçlik” kavramı gelişme literatürü açısından yeni bir kavram da değildir. Kavram genellikle sanayileşme sürecine geç girme ve bunun getirdiği farklılıklar üzerinden bir kullanıma sahiptir. İlgili yazında vurgulanan en önemli farklılık ise “geç kalan” ülkelerin sanayileşme süreçlerine başlama dinamiklerinin çeşitliliğidir. Örneğin A. Gershenkron (1962) geçlik olgusunu sanayileşme sorunsalı bağlamında “latecomer-geç kalan” kavramı ile öne çıkarmıştır. İngiltere, Almanya ve Rusya örneklerine odaklanan Gershenkron sanayileşme sürecine geç giren ülkelerde sürecin aktörleri olarak kurumların daha çok öne çıktığını savlar ki bu sav daha sonraki kalkınmacı devlet analizlerine de zemin oluşturmuştur. Gershenkron’un analizinde örneğin “ilk sanayileşen ülke” olarak İngiltere’de kişilerin zenginlikleri ve girişimleri sanayinin gelişmesinin yolunu açmışken, “kısmen geri kalmış” ülke olarak Almanya’da bu rolü bankalar oynamıştır. Rusya gibi “oldukça geri kalmış” ülkelerde ise bu rolü üstlenen devlet olmuştur. Amsden (1989) ise “geçlik” olgusunu “late industrialization-geç sanayileşme” kavramlaştırması bağlamında kullanmaktadır. Amsden (1989:3,4) sanayileşme süreçlerini ilk sanayileşen ülke olarak İngiltere’de “invention-keşif”e, Almanya ve ABD’de “innovation-yenilik”e, G.Kore vb. geç sanayileşen ülkelerde ise “learning-öğrenme”ye dayalı olarak açıklamakta ve Gershenkron gibi geç sanayileşme olgusunda özellikle devletin rolü ve

önemine vurgu yapmaktadır. Başlıca Gerschenkron (1962) ve Amsden (1989)’da karşımıza çıkan geçlik olgusu, birçok başka çalışmanın yanı sıra Shin ve Chang (2003)’in çalışmalarında da “late development-geç kalkınma” olarak görülür. Shin ve Chang (2003), Gershenkron’un “geçlik” koşullarında sanayileşme-kalkınma sürecinde kurumsal yapıların önemi vurgusunu G.Kore örneğinde geliştirir ve bu bağlamda devletin yerini devlet, bankalar ve chaebols’ların işbirliği alır. Geçlik olgusu üzerine odaklanan bu çalışmalar önemli katkılar içerse de sermayeyi bir sosyal/sınıfsal ilişki ve süreç olarak kavramadıkları oranda devleti sermayeden bağımsız bir entite olarak değerlendirmektedir. Böylesi bir zeminden hareketle ortaya konan analizlerde ise geç kapitalistleşen ülkelerdeki (GKÜ) kapitalist gelişme sürecinin büyük oranda söz konusu devlet ya da kurumların iradeleriyle açıklanma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın geri kalan bölümünde GKÜ’lerin kapitalist gelişme süreçlerindeki ortaklıklarına işaret edecek sermayeye içkin bir eğilim olarak sermayenin uluslararasılaşması perspektifli bir çerçeve ortaya konacaktır. Çalışmanın amacı GKÜ’lerin gelişme süreçlerindeki ortaklıklara dikkat çekecek bir teorik çerçeve ortaya koymakla sınırlı olduğu için GKÜ’lerdeki devlet ve toplumsal yapıya dair içsel farklılıklar bu çalışmanın kapsamının dışında bırakılmıştır.

2. Geç Kapitalistleşmenin “Terminus a quo” su Olarak Sermayenin Uluslararasılaşması

Clarke (1974:27)’in da ifade ettiği gibi kapitalizmin bir ülkede ortaya çıkması küresel ölçekte bütün bir durumu değiştirdi. Diğer bir deyişle “burjuvazi kendi suretinde bir dünya yarattı” (Marx, 2008:25). Gerek Marx, gerekse de Lenin, Trotsky, Luksemburg, Hilferding gibi klasik Marksistler bu süreci mümkün kılan dinamikleri ortaya koymaya odaklandılar. Analizlerinde daha ziyade kendi dönemlerindeki sermayenin başat biçimlerini öne çıkarmakla birlikte klasik Marksistler sermayenin diğer coğrafyalara yayılmak suretiyle genişleme eğiliminde olduğunu ortaya koydular. Bu çalışmanın savı da bu yöndedir. Sermayenin³ uluslararasılaşması Clarke’ın ifade ettiği ya da Marx’da özlü bir biçimde ifade edilen bu değişim sürecinin “terminus a quo”sı yani “başlangıç noktası”dır. Bu değişimin en önemli sonuçlarından biri prekapitalist, azgelişmiş ya da gelişmekte olan olarak adlandırılan, ancak

³ Burada sermaye, sanayi sermayesi anlamındadır. Sanayi ise Marx’ın da ifade ettiği gibi kapitalistçe işletilen tüm üretim dallarını kapsamaktadır (Marx, 2012:57).

bizim bu çalışmada belirli bir hata payını göze alarak geç kapitalistleşen olarak adlandırdığımız ülkelere dair ortaya çıkmıştır. Daha açık bir şekilde ifade edersek, kapitalizmin dünya ölçeğine yayılması ve kapitalist olmayan toplumlarla ilişkilmesi ve dolayısıyla geç kapitalistleşme olarak adlandırılan sürecin ortaya çıkması ancak sermayenin uluslararasılaşması süreci ile mümkün olmuştur. Ancak sermayenin uluslararasılaşmasının hâkim yazında karşımıza çıkan kavranışı ile eleştirel Marksist bir bakışla kavranışı arasında radikal bir farklılık vardır. Oğuz (2005:4), ana akım yaklaşımların bu kavramı ele alırken zaman ve mekân boyutunu ihmal ettiğini, örneğin neoklasik yaklaşımda sermayenin uluslararasılaşmasının piyasaların soyut bir bütünleşmesi olarak kavrandığını vurgular. Palloix (1977b:17) ise bu farkı ayrıntılı bir şekilde formüle eder: Sermayenin uluslararasılaşmasında iki farklı yaklaşım söz konusu olabilir: fonksiyonel yaklaşım ya da yapısal yaklaşım. Bu yaklaşımlardan yalnızca ikincisi uluslararasılaşma sürecinin çelişkilerinin esasını içeren teorik bir çerçeve sunar. Fonksiyonel yaklaşım sermayenin uluslararasılaşmasını, sermayenin ulusal sınırların ötesine doğru hareket etmesinden başka bir şey olarak görmez. Bu yaklaşım klasik Smithci ya da Ricardocu dış ticaret düşüncesinde merkezidir ve neoklasik düşünce tarafından da yansıtılır. Yapısal yaklaşım ise sermayenin uluslararasılaşması sürecini sermayenin kendi hareketinde, içsel ve özsel olarak içerilmiş olarak görür. Palloix sermayenin uluslararasılaşmasını sermaye döngüleri üzerinden ele alır. Ancak döngülerden önce sermaye kavramının içeriğinin anlaşılması, özellikle de uluslararasılaşma-genişleme eğiliminin sermayeye içsel ve özsel olduğu vurgusunun ne anlama geldiğinin açık kılınması için elzemdir. Bunun için kısaca Marx’ın değer teorisine değinmek gerekir.

Marx’ın yaklaşımını Smith-Ricardo çizgisindeki değer teorisinden ayıran nokta, değeri metanın içerdiği somut emek miktarı ile ilişkilendirmenin zayıflıklarını görebilmiş olmasında yatar. Marx’a göre değer belirli bir somut emek üzerinden ya da somut emeğin belirli bir veçhesinden hareketle oluşturulamaz (Heinrich, 2017:55). Marx’ta değeri yaratan soyut emektir. Marx’ın değer teorisinde somut ve soyut emek ayrımı temel önemdedir. Kendisi de bu önemin altını özellikle çizer: “Metaların içerdiği emeğin bu iki yönlü doğasını eleştirel olarak ilk ortaya koyan bendim. Ekonomi politiği anlamının çıkış noktasını oluşturduğundan, bu noktayı biraz daha aydınlığa kavuşturmak gerekiyor” (Marx,2011:55).

Değer tözü olarak soyut emek, meta biçiminde karşımıza çıkar. Dolayısıyla meta, değer tözü olan soyut emeğin aldığı bir değer biçimi olarak görülür. Ancak Marx’ın diyalektik serimlemesi açısından burası henüz başlangıç noktasıdır. Bir değer biçimi olarak meta genelleşmiş mübadele ilişkisi içerisinde başka metalarla değişimini mümkün kılan bir başka değer biçimine ihtiyaç duyar. Bu değer biçimi de Marx’ın kavramsal çerçevesinde paraya işaret eder. Diğer bir deyişle para burada genel eşdeğer biçim olarak, değer tözü olarak karşımıza çıkar. Ancak bu da yeterli değildir. Para, kapitalist üretim tarzı içerisinde üretim sürecini başlatabilmek için sermayeye dönüşür. Dolayısıyla Marx’ın diyalektiği içerisinde sermaye de bir değer biçimi olarak karşımıza çıkar. Ama öncekilerden küçük bir farkla, sermaye “kendini değerleyen değer biçimi”dir. Bu değerlendirme süreci sermayenin, Palloix’nın sermaye döngüleri olarak ortaya koyduğu süreçte aldığı çeşitli biçimler aracılığıyla gerçekleşir ki bunlar para sermaye, meta sermaye ve üretken sermaye biçimleridir. Dolayısıyla başlangıçta üretime yatırılan para, sermayeye dönüşür ve sermaye kendi döngüsel hareketleri ile birlikte farklı biçimler aracılığıyla değerlendirme sürecini gerçekleştirir. Böylelikle başlangıcı ve sonucu sermaye olan bir ilişki karşımıza çıkar. Amaç başlangıçtaki sermayeden daha fazla miktarda bir sermayedir. Nihai olarak ifade etmek gerekirse sermayenin genişlemesi ya da uluslararasılaşması özü itibarıyla kendini değerlendirme zorunluluğu içerisinde hareket eden sermayeye içsel ve özsel bir devinimdir.

Aşağıda kendini değerleyen değer biçimi olarak sermayenin, aldığı farklı biçimler aracılığıyla geçirmiş olduğu değerlendirme sürecini yansıtan sermaye döngüleri modeli ifade edilmiştir. Bu model üretim süreci ile kesintiye uğrayan iki dolaşım sürecinin birlikteliğini ifade eden sanayi sermayesine dayanmaktadır. Marx’ın ifadeleriyle (2012:57) “kendi dolaşım aşamaları içinde sermaye değer tözünün bulunduğu iki biçim *para-sermaye* ve *meta-sermaye* biçimleridir; üretim aşamasında aldığı biçim *üretken-sermaye* biçimidir. Kendi toplam devresinde bu biçimleri alan ve yeniden bırakan ve her birinde ona uygun düşen işlevi yerine getiren sermaye, *sanayi sermayesidir* – burada sanayi sözcüğü kapitalistçe işletilen tüm üretim dallarının kapsandığını anlatmaktadır”.

Sermaye Döngüleri

$$\begin{array}{r}
 A^{**} - \\
 A^*(P + a + a_2) - M \dots (\ddot{U}R)^{**} \dots M^{***} - P^{***} \\
 \uparrow \\
 A(P+a) - M(EG, \ddot{U}A) \dots (\ddot{U}R)^* \dots M^{**} - P^{**} \\
 \uparrow \\
 P-M(EG, \ddot{U}A) \dots (\ddot{U}R) \dots M^* - P^*
 \end{array}
 \tag{I}$$

Para Sermaye Döngüsü (P – P*)

$$\ddot{U}R \dots M^* - P^*(a+bt) - M(EG, \ddot{U}A) \dots \ddot{U}R^*
 \tag{II}$$

Üretken Sermaye Döngüsü (ÜR – ÜR*)

$$\frac{M^* - P^*(a+bt) - M(EG, \ddot{U}A) \dots \ddot{U}R^* \dots M^{**}}{M^* - M^{**}}
 \tag{III}$$

Not: Burada a, birikime ayrılan payı işaret etmektedir.

Bu modelde emek gücü satın alarak üretime giren para, sermayeye dönüşür(P). Ancak sermayenin başkalaşımı döngüsel süreçte, sermayenin önce üretken sermayeye(ÜR) daha sonra meta sermayeye(M) en son olarak da tekrar para sermayeye(P*) ancak genişlemiş bir biçimde hem artı değeri hem de sermaye değeri içerir bir formda dönüşümünü beraberinde getirir. Genişleyen yeniden üretimde bu süreç sürekli olarak devam etmek eğilimindedir. Devam eden bu süreç kendi içinde para sermayeden hareketle başlayan ve biten para sermaye döngüsü, üretken sermaye ile başlayan ve biten üretken sermaye döngüsü, meta sermaye ile başlayan ve biten meta sermaye döngüsünü oluşturur. Döngünün her bitiş noktası başlangıçtakinden daha fazla değer içermektedir. Bu nedenle "*" ilavesi ile gösterilir. Barr (1981), buraya bir dördüncü döngü daha eklemiştir. Bu da birikmiş sermaye döngüsüdür (A). Birikmiş sermaye, bir para sermaye döngüsü neticesinde elde edilen artı değerden yeniden üretime yatırılan kısmın, başlangıçtaki para sermayeye ilavesi ile elde edilen ve yeniden üretime yatırılan para sermaye olarak anlaşılmalıdır. Döngülerin ardı ardına sıralanması bu sürecin pürüzsüz bir süreç olduğunu düşündürmemelidir. Aksine sermayenin her biçim değiştirme süreci potansiyel bir krizi içinde barındırmaktadır. "Sermaye devresi, ancak farklı evreleri herhangi bir kesinti olmadan birbirlerine geçtiği sürece normal bir şekilde gerçekleşir. Sermaye birinci P-M evresinde durursa para-sermaye gömü biçiminde donup kalır; üretim evresinde durursa bir yanda üretim araçları işlevsiz kalırken, öte yanda da emek gücü işsiz kalır, sonuncu M*-P* evresinde duruşa, satılamayan meta stokları dolaşım akımını tıkar" (Marx:2012:57-58).

Sermaye döngüleri yukarıdaki figürde sırasıyla şu notasyonlara karşılık gelmektedir.

Para Sermaye Döngüsü:	P-M (EG,ÜA)...(ÜR)... M* - P*
Üretken Sermaye Döngüsü:	(ÜR)...M*-P*...M(EG,ÜA)...(ÜR)*
Meta Sermaye Döngüsü:	M*-P*-M(EG,ÜA)...(ÜR)...M**
Birikmiş Sermaye Döngüsü:	A...P- M(EG, ÜA).....(ÜR)....M* - P* ...A*

Tüm döngüleri bu bağlamda birleştirirsek, "sürecin bütün önkoşulları, kendi sonucu, kendisi tarafından ortaya konan bir önkoşul olarak ortaya çıkar. Her öge, bir çıkış, bir geçiş ve dönüş noktası olarak görülür. Toplam süreç kendisini üretim ve dolaşım süreçlerinin bir birliği

biçiminde ortaya koyar. Üretim süreci dolaşım sürecinin, dolaşım süreci üretim sürecinin aracısı olur. Her devrede ortak olan şey, değer kendisini genişletmesinin belirleyici amaç, itici güç olmasıdır” (Marx, 2012: 95)

Palloix'nın da vurguladığı gibi (1977a:7) “meta sermaye kapitalist üretim tarzının yükselişi ile birlikte ilk uluslararasılaşan döngüdür”, ancak “sermayenin içkin genişlemesi yalnızca meta sermayenin uluslararasılaşması ile kalmaz, para sermaye ve üretken sermaye de uluslararasılaşır” (1977a:5). A. Shaik (1979:301) de benzer bir vurgu yapar: “ülkeler arasında meta sermayelerin değiştirilmesi, finansal sermayede olduğu gibi finansal akımlar (dış borç/kredi) ve üretken sermaye (doğrudan yatırım) gibi uluslararası sermayenin diğer biçimlerinin tohumlarını da beraberinde taşır.

Palloix (1977a:11) sermayenin uluslararasılaşmasına dair bu sürecin tarihsel izdüşümünü aşağıdaki gibi yapmakta ve sermayenin uluslararasılaşma sürecini dönemlere ayırmaktadır.

- a) “Sözde” rekabetçi kapitalizm döneminde sermayenin içkin genişlemesi yani yeniden üretimi meta sermayenin uluslararasılaşması ile desteklenir.
- b) Lenin'in analiz ettiği emperyalizm aşamasında uluslararasılaşma, para sermaye döngüsü ile genişletilir.
- c) Bugün (1970'lerin sonu) uluslararasılaşma yalnızca meta sermaye ve para sermaye döngüleri aracılığıyla genişletilmez, son aşaması olan üretken sermayenin uluslararasılaşması ile bu gerçekleşir. Bu süreç genellikle üretimin uluslararasılaşması olarak adlandırılır.

Bryan (1995) ise sermayenin uluslararasılaşmasını Kapital'in her bir cildinde sermayenin farklılaşan anlamları ile ilişkilendirerek ele alma çabasındadır. Ona göre “Kapital'in üç cildinin kavramsal çerçevesi içinde sermayenin uluslararasılaşması üç ayrı teorik boyut almıştır”(1995:423). Bu üç uluslararasılaşma kavramının Marx tarafından farklı ölçülerde geliştirilmiş olduğunu vurgulayan Bryan, her bir kavramsal inşayı Kapital'in bir cildi ile ilişkilendirmiştir. Bryan bu çerçevedeki değerlendirmelerini aşağıdaki tabloda özetlemiştir.

	Sermaye Kavramı	Uluslararasılaşma Biçimleri
Kapital-I	Artık değere el koymanın sınıfsal ilişkisi	İlksel birikimin kapitalist olmayan toplumsal formasyonlara yayılması
Kapital-II	Hareket halindeki değer (üretken, meta ve para sermaye)	Para ve metaların uluslararası hareketi
Kapital-III	Üretim fiyatı olarak değer	Üretimin uluslararasılaşan fiyatları

Bryan'a göre (1995:423) Kapital'in birinci cildinde Marx kapitalizmin analizini artık değere el koyma ilişkisi olarak ortaya koyar. Bu bağlamda uluslararasılaşma, kapitalist üretim tarzının mekânsal olarak yayılması ve kapitalist sınıfsal ilişkilerin kapitalist olmayan toplumsal formasyonlarda genişlemesi ile ilişkilidir. Bryan bu sürecin Kapital I'de "sözde" ilksel birikim bağlamında ortaya konduğunu ve Sweezy ve Dobb arasındaki klasik feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarının da nesnesi olduğunu belirtir. Bryan (1995:426-427) Kapital'in ikinci cildinde uluslararasılaşmanın meta ve para biçiminde sermayenin uluslararasılaşması ile ilişkili olduğunu vurgular. Üretim sürecinin uluslararasılaşması ise ancak para ya da meta formunda olabilir. Bryan sermayenin tüm biçimlerinin uluslararasılaşmasına odaklanan bu ciltte, kapitalizm ve prekapitalizm arasındaki ilişkiden farklı olarak, kapitalist dünya ekonomisinde bir uluslararasılaşmadan bahseder ve sermayenin mekânsal hareketliliğinin altını çizer. Ancak rekabet olgusunun bu ciltte işin içine henüz soyut bir şekilde sokulmuş olması, ulusal sınırların etkin olması ve sermayenin serbest dolaşımının tam olarak inşa edilmemiş olması değer teorisinin işleyişinin uluslararasılaşmadığını göstermektedir. Bryan'a göre (1995:430) üçüncü ciltteki uluslararasılaşma bu noktadan hareket eder ve buradaki uluslararasılaşma değer yasasının işleyişinin uluslararasılaşmasına işaret eder. Bu da kendini metaların değerinin ulusal kriterlere göre değil, uluslararası kriterlere göre belirlendiği bir durumda gösterir. Bryan bu süreci, Marx'ın üçüncü ciltte geliştirdiği üretim fiyatları teorisi ile ilişkili olarak tartışır.

Sermayenin uluslararasılaşması olgusunu yetkin bir şekilde geç kapitalistleşen coğrafyalara uygulayan Weeks (1998) de sermayenin gelişim sürecini, onun tabiriyle hayat çevrimi, sermayenin farklı momentlerinin ve farklı ajanlarının öne çıktığı ve sermayenin uluslararasılaşmasının da bu momentler ve ajanlar üzerinden yaşandığı bir modelde inceler. Weeks aynı zamanda bu sürecin prekapitalist toplumlardaki toplumsal dönüşüm süreci

üzerindeki etkilerine odaklanarak "azgelişme" - kapitalist kalkınma olgularını da analize dâhil eder. Aşağıdaki tablo bu modelin ifadesidir (Weeks, 1998, p.15).

Weeks, aşağıdaki tablodan da görülebileceği gibi, her bir evrenin uluslararasılaşmasının, kapitalizmle yeni tanışan coğrafyalar için farklı sonuçları olacağını vurgular. "... meta sermaye ihracatı prekapitalist üretim ilişkilerini güçlendirebilir çünkü mübadele edilen metanın kökeni yani nasıl üretildiği tüccar sermayesi için önemli değildir... Azgelişmiş ülkelerde para sermaye ihracı ticareti finanse eder ve aynı zamanda liman ve demiryolları inşası gibi kamusal işleri finanse etmek için hükümetlere kredi sağlar. Meta ticareti ve finansal kurumlar kapitalist ücretli emek kategorisi gelişmeksizin de kârlılıklarını sürdürülebilirler" (1998:15). Ancak Weeks (1998:16) yine de meta sermaye ve para sermayenin "azgelişmiş" bölgelerdeki etkisinin çelişkili bir eğilim taşıdığını belirtir: "Meta sermaye ve para sermaye ihracatı azgelişmiş bölgelerde çelişkili bir eğilime sahiptir. Azgelişmiş bölgelerdeki zenginliği ve yönetici sınıfın iktidarını güçlendirerek, kapitalist metaların azgelişmiş bölgelere ithalatı yerel zanaat tipi üretime zarar verir. Eş zamanlı olarak para sermaye ihracı ile finanse edilen altyapı projeleri de bir ücretli emekçi sınıfı oluşturur".

Sermayenin Hayat Çevrimi

1.Dolaşım Momenti (Para sermayenin üretken sermayeye dönüşümü)	2.Üretim Momenti (Üretken sermayenin meta sermayeye dönüşümü)	3.Dolaşım Momenti (Meta sermayenin para sermayeye dönüşümü)
P--M (ÜA& EG) [P=M, değerde bir değişim yoktur]	M (ÜA&EG)--M* [M*>M, değer genişler]	M*-- P* [M*=P*, değerde bir değişim yoktur]
<u>Aktör</u> Finansal Sermaye	Sanayi Sermaye	Ticari Sermaye
<u>Sermayenin Uluslararası Genişlemesi</u> Para sermaye ihracı [Varolan toplumsal üretim ilişkilerine dayalı sermaye hareketi]	Sanayi sermayesi ihracı [Prekapitalist toplumlarda toplumsal ilişkilerin dönüşümü]	Meta sermaye ihracı [Varolan toplumsal üretim ilişkilerine dayalı ticaret]

Weeks’e (1998, p.16) göre meta sermayenin ve para sermayenin uluslararasılaşması değil ancak sanayi sermayesinin uluslararasılaşması prekapitalist toplumların toplumsal ilişkilerinde bir dönüşüm meydana getirecektir. Bunun da en önemli göstergesi bu coğrafyalarda özgür ve ücretli işçilerin oluşmasıdır.

Behzad Yagmanian ve Cyrus Bina yukarıda çizilen bu genel çerçeve içerisinde, “Üçüncü Dünya” ülkelerindeki kapitalist gelişme süreçlerine odaklanmaktadır. (Yagmanian, 1990; Bina and Yagmanian, 1991) Bu süreç yukarıda ortaya konan çerçeve ile uyumlu olarak meta, para ve üretken sermayenin kapitalist gelişme süreci içerisindeki uluslararasılaşma evreleriyle bağlantılı olarak ortaya konmaktadır. Ancak bu uluslararasılaşma süreci daha genel bir çerçevenin içine yerleştirilmektedir. Onlara göre “küresel kapitalizmin gelişiminde iki önemli tarihsel aşama ayırt edilebilir. İlki “merkez” ülkelerde erken ilksel birikim aşamasıdır. Bu aşama kapitalist sosyal ilişkilerin merkez ülkelerde gelişimini sürdürdüğü ve meta sermayenin uluslararasılaşması ile uyumlu olarak kolonyal ticaretin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemi para sermayenin uluslararasılaşması izler. Dünya ekonomisinin gelişiminde ikinci aşama ise ilksel birikimin kolonyal ya da yarı kolonyal devletlerin varolan ulus ötesi ekonomiye entegre edildiği ileri aşamasının gelişmesidir. Burada, üretken sermayenin uluslararasılaşmasıyla sermayenin toplumsal döngülerinin hepsi ulusötesileşir (Bina and Yaghmaian, 1991, p.118). Bu döngülerin uluslararasılaşma süreci “üçüncü dünyada” kapitalizmin gelişme sürecinin de temel aksını oluşturmaktadır.

Yukarıda ortaya konan yaklaşımlar önemli farklılıklar içermekle birlikte GKÜ’lerin kapitalistleşme süreçlerinde sermayenin uluslararasılaşma dinamiğinin önemini vurgulamaktadır. Bu tartışmalardan hareketle aşağıda GKÜ’lerde kapitalizmin gelişme sürecinin “terminus a quo”’su olarak sermayenin uluslararasılaşmasının iki evresinden bahsedilecek ve GKÜ’lerde kapitalizmin gelişme sürecinin genel evreleri Marx tarafından ortaya konan notasyon yardımı ile serimlenecektir. Çalışmada, belirli bir hata payı göze alındığında bu evrelerin sanayileşme sürecinde bir miktar yol almış GKÜ’ler açısından temsil gücü olduğu savunulmaktadır.

3. Sermayenin Uluslararasılaşmasında Erken Aşama ve Geç Kapitalistleşmiş Ülkeler

Sanayi sermayesinin erken dönem uluslararasılaşması sürecinde başat form meta sermayedir. Meta sermayenin uluslararasılaşması bir yandan erken kapitalistleşen ülkelerin ürettikleri mamul malların pazar sorununa yönelik bir çözüm oluştururken, diğer yandan “azgelişmiş” ülke coğrafyalarından tarımsal ürün ve hammadde ithali yaparak üretim maliyetlerini aşağıya çekmelerine olanak sunar. Sanayi sermayesinin kapitalist ülkeler için başat hale gelmesini takip eden tarihsel süreçte, kabaca 19.yy boyunca hâkim bir ilişki haline gelmiş olan meta sermayenin uluslararasılaşması süreci “azgelişmiş” ülkelerin liberal ticaret politikaları uygulamalarını talep eder bir içerikte gelişmiştir. Gerçekten de yaşanan sürece bakıldığında Osmanlı Devleti’nden Çin’e, Latin Amerika’dan Asya’ya birçok “azgelişmiş” ülkede gerek rıza gerek zor mekanizmaları kullanılarak –Nanking Antlaşması gibi - ekonomi liberalize edilmiştir. Chang’ın (2014:68) da ifade ettiği gibi, “adaletsiz anlaşmalar 1810 ve 1820’lerde bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından Latin Amerika ülkeleriyle başladı. 1820’ler ile 1850’ler arasında başka ülkeler de (Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Siyam – günümüz Tayland’ı- ve hatta Japonya) bu anlaşmaları imzalamaya zorlandılar. “Azgelişmiş” ülkeler 19.yy boyunca kaybettikleri tarife otonomisine ancak 19.yy’ın sonundan başlayarak kavuşabilmişlerdir. Türkiye ve Çin ise bunun için 1929 yılını beklemek zorunda kalmıştır. Bu süreç erken kapitalistleşen ülkelerde sermaye birikimini artırırken aynı zamanda eşitsiz bir dünya işbölümünü de inşa etmiştir. Tüm bu eşitsizliklerle birlikte süreç “azgelişmiş” ülkelere de tarım ve ticarete dayalı bir sermaye birikimini gündeme getirmiş, özellikle 19.yy’da meta sermayenin uluslararasılaşması sürecine artan entegrasyon, tarımda piyasa için üretimi, dolayısıyla değişim değeri için üretimi artırmış, metalaşma süreci bu toplumlarda da hızla gelişme göstermiştir. Bu sürecin tarımdaki üretim ilişkilerini çözücü etkisi mekânsal olarak farklılaşmıştır. Kimi yerde bu süreçle entegrasyon küçük köylü üretiminin artan bir şekilde pazar için üretime geçmesi ile gerçekleşmiş, kimi yerde tarımsal üretimde köle emeği kullanılmaya devam etmiş, kimi yerlerde ise işçileşme görülmeye başlanmıştır. Ancak sürecin genel gelişimi kapitalizmi tanımlayan dinamiklerin zaman içinde yaygınlık kazanması yönünde olmuştur.

Aşağıdaki notasyon⁴ erken kapitalistleşen ülkelerde sanayi sermayesinin meta sermaye biçiminin uluslararasılaşmasını ve GKÜ'lerin bu sürece eklenmesini ifade etmektedir.

Sanayi Sermayesinin Uluslararası Döngüsü

Burada kapitalist ülkeler tarafından üretilmiş olan endüstriyel meta kendi iç pazarlarında değil de başka ülke pazarlarında realize edilir. Dolayısıyla GKÜ'ler bu sürece üretilmiş olan bu meta sermayenin ithali üzerinden eklenir. Bu süreç GKÜ'lerde, erken kapitalistleşmiş ülkelerde üretilen artık değerden dolaşım alanında ve ticari kâr olarak pay alan bir ticari burjuvaziye sahneye çıkarır. Ticari burjuvazinin diğer bir faaliyet alanı üretim tarzı kapitalist olsun ya da olmasın erken kapitalistleşen ülkelere yönelik tarımsal ürün ve hammadde ihracıdır. Bu süreç de zaman içinde kapitalistleşme eğiliminde olacaktır. Meta sermayenin uluslararasılaşmasının tarım ve ticarete dayalı birikimi güdülemesi, bunun sonucunda ortaya çıkan liberal politikalar birçok yerde imalat sanayisinin de gelişmesini geciktirmiştir. GKÜ'lerde sanayileşme, genellikle hâkim birikim biçimi olan ticarete dayalı bu sermaye birikim süreci tıkandığında gündeme gelmiştir. 1876 krizi, Birinci Dünya Savaşı ve 1929 büyük buhranı, çoğu GKÜ'de korumacılık ve sanayileşme arayışlarını ortaya çıkarmıştır.

Sermayenin erken dönem uluslararasılaşma sürecinde başat biçim olan meta sermayenin uluslararasılaşmasına, başta demiryolları olmak üzere özellikle altyapı yatırımlarına odaklanmış üretken sermaye biçiminin uluslararasılaşma süreci de eşlik etmiştir. Ancak buradaki uluslararası doğrudan yatırımların imalat sanayiine değil de altyapı yatırımlarına odaklanması gerçekte üretken sermayenin bu tarz bir uluslararasılaşmasının, başat olan meta

⁴ Makalede kullanılan notasyonlar satır ve sütun olarak serimlenmiştir. Sütunlar sermayenin uluslararası döngülerine yönelik bir soyutlamayı, satırlar ise GKÜ'lerdeki birikim sürecine dair bir soyutlamayı işaret etmektedir.

sermayenin uluslararasılaşmasına tâbi ve onun dolayımında gerçekleştiğini göstermektedir. Gerçekten de bu dönemde yapılan altyapı yatırımları büyük oranda metallerin uluslararası hareketliliğini artırmaya yönelik olmuştur. Bu süreç “azgelişmiş” ülkelerde işçileşme üzerinde de etkili olmuştur. Üretken sermayenin ancak meta ya da para biçiminde uluslararasılaşabileceği düşünüldüğünde, bu süreçte her iki sermaye biçiminin de üretken sermayenin bu biçimiyle uluslararasılaşmasında söz konusu olduğunu belirtmek gerekir.

Bu dönemde öne çıkan bir diğer ilişki biçimi ise borçlanma ilişkisi biçiminde görülen faiz getiren sermayenin uluslararasılaşması sürecidir. Faiz getiren sermayenin bir prekapitalist bir de modern biçimlerinden bahsetmek gerekir. Modern biçimiyle faiz getiren sermaye temel olarak, kapitalistin üretim sürecine yatırmak için borç alıp karşılığını da üretim süreci sonucunda elde ettiği artık değerden faiz olarak ödediği, üretimin ölçeğini genişletme işlevine sahip bir sermaye ilişkisi iken, prekapitalist dönemde bu tarz bir faiz getiren sermaye istisnaidir, yaygın olan daha ziyade savaş ya da lüks tüketimin finansmanı için gerçekleşen borçlanma ilişkisidir. GKÜ’lerin erken döneminde bu ilişkinin prekapitalist biçimi ağırlıkta iken, kapitalistleşmenin ileri aşamalarında tersi durum geçerli olacaktır. Para kapitalisti tarafından sanayici kapitaliste üretimde kullanılmak amacıyla verilen faiz getiren sermaye, sanayi kapitalistinin para sermaye ihtiyacını gidermek için kullanılır. Faiz getiren sermayenin uluslararasılaşması, üretim sürecinde kullanıldığı ölçüde para sermayenin uluslararasılaşmasını beraberinde getirmektedir.

Meta sermayenin başat olduğu ancak diğer sermaye biçimlerinde de uluslararasılaşmanın bazı özellikleriyle gözlendiği sermayenin uluslararasılaşmasının bu erken aşamasında, GKÜ’lerde yaşanan büyük iktisadi krizler de bu eklemlenme biçimleriyle ilişkili olarak yaşanmıştır. En tipik iki örnek 1876 ve 1929 krizleridir. Bu gibi GKÜ’lerde meta sermayenin uluslararasılaşmasındaki daralma, dış ticaret hadlerinin gerilemesi dolayısıyla hâkim ticari birikim ilişkisinin sürdürülememesi ve bununla birlikte alınan borçların ödenememesine yol açmıştır. Bu durum 1876’yı takip eden dönemde Latin Amerika ve Ortadoğu’da yirmiden fazla ülkenin moratoryum ilan etmesi ile kendini göstermiştir. Bu sürecin hemen akabinde içlerinde Mısır ve Yunanistan gibi ülkelerin de bulunduğu bir dizi ülkede Osmanlı’daki Düyun-u Umumi’ye benzer kurumlar görülmektedir. Diğer yandan 1929

krizi ile birlikte dünya üretim ve ticaretindeki daralma, uluslararasılaşmanın zayıflaması ve ticaret hadlerinin olumsuz etkilenmesi sonucu, birçok “azgelişmiş” ülke kriz sürecine girmiş ve ithal ikameci politikalara yönelmiştir. Furtado (1976:107), Türkiye açısından aşına olunan bu durumun bazı Latin Amerika ülkeleri için de geçerli olduğunun altını çizer: “Bazı Latin Amerika ülkelerinde sanayileşme sürecinin başlaması 1929 krizinden derinden etkilenmiştir”. Diğer yandan Markovits (1985:41-42) aynı yılların Hindistan’daki sanayi sermayesi ve sanayi kapitalistleri açısından da oldukça kârlı geçtiğini vurgulamıştır. O halde kendi içlerinde farklılaşmalar yaşansa da meta sermayenin uluslararasılaşmasına eklenmiş Türkiye, Brezilya, Arjantin, Meksika, Hindistan ve daha bir dizi GKÜ’de 1929 krizi bu entegrasyonu ve ona dayalı birikimi zayıflatmış, buna bağlı olarak daha önce ithal edilen malların içeride üretimine yönelik sanayileşme sürecini ivmelemiştir.

Ancak geç kapitalistleşen coğrafyalarda sanayileşme sürecinin üretken sermayenin uluslararasılaşması ile birlikte hızlı bir döneme girdiği söylenebilir. Örneğin Baer ve Kerstenetzky (1964:412-413) Brezilya’nın sistematik bir sanayileşme sürecine ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra girdiğini vurgulamaktadır. Bu da bizi sermayenin uluslararasılaşmasında ileri aşamaya taşımaktadır.

4. Sermayenin Uluslararasılaşmasında İleri Aşama ve GKÜ’ler

Meta sermayenin uluslararasılaşması, tarım ürünleri ihracı ve sanayi ürünleri ithaline dayalı klasik dünya işbölümünü oluştururken bu süreci para sermayenin uluslararasılaşması ile birlikte gelişen erken dönem emperyalizm süreci ve altyapı yatırımları izlemiştir. Üretken sermayenin uluslararasılaşması ise, ilk etapta ithal ikameci sanayileşme-kalkınma (İİS) ve daha sonra ihracata yönelik sanayileşme-kalkınma (İYS) süreçleri ile birlikte GKÜ’lerde sanayi sermayesinin gelişimini gündeme getirmiştir. İhracata yönelik strateji özellikle 1990’larla birlikte uluslararası sıcak para hareketleriyle birlikte sürdürülmüş ve bu aşama üretken sermayenin uluslararasılaşmasının GKÜ’lerde açığa çıkardığı üçüncü evreyi oluşturmuştur. Kimi çalışmalar bu aşamayı sıcak para hareketlerine dayalı olmasından dolayı “spekülatif yönelimli kalkınma” olarak tanımlamıştır (Gabel:1995). Bu çalışmada ise PostKeynesyen esintili bu kavramlaştırma yerine Marksist finansallaşma tartışmalarından hareketle “finans merkezli (FM) büyüme” kavramını tercih ediyoruz, zira sanayileşme amacının bu dönemde

başat bir vurgu olmaktan çıktığı görülmektedir. Üretken sermayenin uluslararasılaşması, nihai olarak prekapitalist coğrafyalardaki üretim tarzının kapitalist bir forma evrilmesini de beraberinde getirmiş, bu anlamda kapitalizmin coğrafyasını genişleten en önemli süreçlerden biri olmuştur.

Sermayenin uluslararasılaşmasında ileri aşamayı temsil eden üretken sermayenin uluslararasılaşması olgusu temelde İkinci Dünya Savaşı sonrasında görünür olmuş ve GKÜ’lerde tarım ve ticaretten, sanayiye geçişin uluslararası zeminini oluşturmuştur. “Azgelişmiş ülkelerde kapitalist dönüşüm ve sanayileşme süreci İİS ile başlamıştır. İİS üretken sermayenin uluslararasılaşmasının erken aşaması ve küresel üretime dayalı uluslararası piyasaların oluşumu ile örtüşmektedir. Genel eğilim olarak birçok örneğinde İİS, üretim ve ticaretin daha genel ve daha yüksek bir aşaması olan İYS’nin yolunu açmıştır. İİS bir yandan ülke içinde kapitalist bir iç pazarın gelişmesine olanak sunarken, diğer yandan ihracata yönelik üretimin zeminini de inşa etmekte ve dış pazarlara yönelik üretimin de altyapısını kurmaktadır” (Bina and Yaghmaian, 1991:121).

İİS Türkiye’de olduğu gibi birçok ülkede de bağımsız, ulusalcı bir kalkınma stratejisi olarak algılanmıştır. Bu kalkınma stratejisi genellikle söz konusu ülkelerin bağımsız tercihlerinin bir sonucu olarak görülmesine rağmen Maxfield ve Nolt (1990:78), ithal ikameci stratejinin oluşumunda ABD’nin başat bir rolü olduğunu vurgulamaktadır: “Üçüncü dünyadaki İİS genellikle ulusalcı bir kalkınma stratejisi olarak düşünülür. Ancak bu geleneksel yaklaşım ABD’nin üçüncü dünya ülkelerinde ithal ikameciliği teşvik ettiği gerçeğini ihmal eder. İthal ikameci politikaların şekillenmesinde ABD’li uluslararasılaşan işletmeler ve hükümet görevlileri, sanayileşmenin yerel bileşenleri ile bu politikaların formülasyonu ve uygulamasını biçimlendirmişlerdir”. Gerçekten de uygulamanın öne çıkan özelliği, nihai tüketim malı ithalinin sınırlanması ile birlikte, içeride yerli ve yabancı sermaye ortaklıklarının ara ve yatırım malı ithali yoluyla rekabetten uzak korunaklı bir iç pazara yüksek kârlarla üretim yapmasıdır.

Üretken sermayenin uluslararasılaşması, Bryan’ın da belirttiği gibi üretken sermayenin para ya da meta formunda bir başka ülkede üretime yatırılmasıdır. Bunun ilk aşaması olan İİS, Marx’ın notasyonu ile aşağıdaki gibi gösterilebilir.

Sanayi Sermayesinin Uluslararası Döngüsü

P

(EG) M (ÜA)

(ÜR)

İİS Sermayesi Döngüsü

$$P - \frac{M^* \dots (\text{ÜR}) \dots M^{**}}{\text{Ulusal}} - P^* \text{Ulusal}$$

Geç kapitalistleşmiş bir ülkede daha önceden gelişmiş ülkelerde üretilen metanın ithaline dayalı olarak gerçekleştirilen sermaye birikim süreci –ilave olarak tarımsal ürün ve hammadde ihracına dayalı-, yerini bu metanın GKÜ'nin kendi sınırları içerisinde –büyük ölçüde montaj biçiminde – üretilmesine ve yine bu ülkelerin kendi iç pazarına satılmasına dayalı sermaye birikim sürecine bırakmıştır. Bu süreç GKÜ'ler açısından sanayileşme süreci anlamına gelirken, bu ülkelerde kapitalist üretim tarzının başat bir karakter kazanmasını da beraberinde getirmiştir.

GKÜ'ler açısından bu sürecin ikinci ayağı Bina ve Yagmanian'ın da vurguladığı gibi İYS stratejisidir. Genellikle ithal ikameciliğin krizi sonrası gündeme gelen bu stratejinin temel farklılığı GKÜ'lerde endüstriyel üretimin iç pazardan ziyade dış pazarları hedeflemesidir. Temelde ticaret liberalizasyonuna eşlik eden bir dizi iktisat politikası değişikliği bu süreçle birlikte öne çıkmıştır. Böylece kapitalist nitelikli endüstriyel meta üretiminin ve realizasyonunun mekânı da küresel ölçekte genişlemiştir.

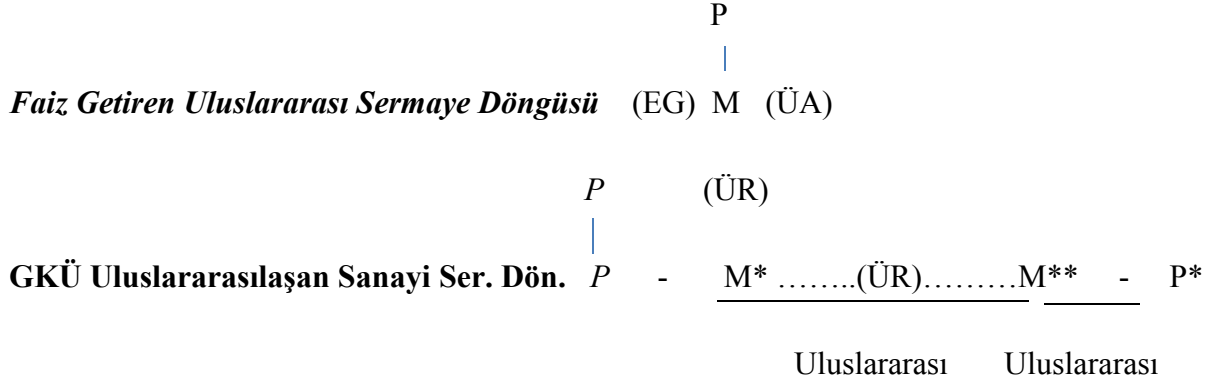
Bu aşama yukarıdaki notasyon bağlamında aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

son dönemlerde GKÜ sanayi sermayelerinin de üretken sermaye formunda uluslararasılaşma sürecine girdiği dikkat çekmektedir. Bu görelî yeni ilişki aşağıdaki gibi gösterilebilir.

Sanayi Sermayesinin Uluslararası Döngüsü

Bu notasyonun bir öncekinden temel farkı GKÜ sanayi sermayesinin üretken sermaye biçiminde uluslararasılaşmasıdır. Diğer bir deyişle GKÜ sermayelerinin başka ülkelerde doğrudan yatırım süreçlerine başlamasıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada sermayenin uluslararasılaşması süreci, geç kapitalistleşen coğrafyalardaki kapitalist gelişme sürecinin "terminus a quo"su yani "başlangıç noktası" olarak önerildi. GKÜ'lerde sermayenin uluslararasılaşmasının Marksçı bir analiz üzerinden ne anlama geldiğinin tartışıldığı bölüm, bunun prekapitalist ya da GKÜ'lerin kapitalist gelişme süreçleri üzerindeki etkisine odaklandı. Geçlik olgusunun literatürdeki yerinin de tartışıldığı bu bölümde, sermayenin uluslararasılaşmasıyla eklemleme sürecinin geç kapitalistleşme olgusunun arkasında yatan tarihsel dinamik olduğu savlandı. Böylesi bir çerçeveden hareketle Marks'ın özellikle Kapital II'de geliştirdiği sermaye devreleri analizi üzerinden sermayenin uluslararasılaşması ve GKÜ'lerin kapitalist gelişme süreçleri belirli bir genelleme hatası göze alınarak ortaya konmaya çalışıldı.

Sermayenin uluslararasılaşmasında temelde iki evre tespit edildi. Bunlardan birincisi Meta sermayenin uluslararasılaştığı erken aşamadır ve dünya klasik işbölümünü ortaya çıkarmıştır. Diğer bir ifadeyle, prekapitalist ülkelerde tarım ve ticarete dayalı bir birikim süreci

ile sermayenin uluslararasılaşma sürecine eklenme gündeme gelmiş, söz konusu ülkelerde değişim değeri için üretim hız kazanmıştır. Bu erken evrede başat olan meta sermayenin uluslararasılaşmasının yanı sıra, altyapıya yönelik üretken sermaye yatırımları ve faiz getiren sermayenin uluslararasılaşması sürecine premodern ve modern yöntemlerle eklenme ilişkisi de belirginleşmeye başlamıştır. Sermayenin uluslararasılaşmasının ileri evresi GKÜ’lerde sanayileşme sürecini gündeme getirmiştir. Üretken sermayenin uluslararasılaşmasının ivmelediği bu sürece GKÜ’ler öncelikle İİS ile ve daha sonra İYS ile eklendiler. Burada öncelikle iç pazara yönelik sanayi üretimi, daha sonra da dış pazarlara yönelik sanayi üretimi söz konusu oldu. 1990’lı yıllarla birlikte finansal liberalizasyon ya da uluslararası finansal serbestlik GKÜ’lerdeki sanayi sermayesi için borçlanma kanallarını genişletti aynı zamanda birçok krizi de beraberinde getirdi. Grabel’den alıntıyla bu dönemi “spekülatif yönelimli kalkınma” olarak ifade ettik. Çalışmamızın son vurgusu son dönemlerde GKÜ sanayi sermayesinin üretken sermaye biçiminde uluslararasılaşmaya, diğer bir deyişle doğrudan yabancı yatırımlara başlamış olmasıydı. Böylelikle GKÜ’ler için sınırlı da olsa üretim sürecinin uluslararasılaşması gündeme gelmiş oldu.

Sonuç olarak GKÜ’lerin sermayenin uluslararasılaşması süreci ile eklenmesinin bu ülkelerde kurumlarıyla ve ilişkileriyle kapitalizmin gelişmesine yol açtığı açıktır. Ancak bu gelişmenin dünya hiyerarşik sistemi koşullarında eşitsiz bir nitelikte olduğu aşikârdır. Diğer bir ifadeyle söz konusu gelişme sınıfsal ve uluslararası anlamda eşitsiz bir gelişme süreci olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Amin, S. 1976. *Unequal development: An essay on the social formations of peripheral capitalism*. Montly Review Press.
- Amsden, A. 1989. *Asia’s Next Giant: South Korea and Late Industrialization*. Oxford University Press.
- Baer, W. and I.Kerstenetzky. 1964. Import Substitution and Industrialization of Brazil. *The American Economic Review*. Vol:54, no 3, p.411-425.

-
- Barr, K. 1981. On the Capitalist Enterprise. Reiew of Radical Political Economics. Vol:12, No.4.
- Bina, C. and B. Yaghmaian. 1991. Post-war Global Accumulation and the Transnationalisation of Capital. *Capital and Class* 43, Spring 107-130.
- Bryan, D. 1995. The Internationalisation of Capital and Marxian Value Theory. Cambridge Journal of Economics. Vol. 19, No.3, 421-440.
- Chang, Ha-Joon. 2014. Ekonomi Rehberi, Çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları.
- Clarke, S. 1974. *The Development of Capitalism*. Perspectives on Work, Welfare and Society. Serial Editor: Ian Clegg, First Publ. Sheed and Ward Ltd.
- Dore, E. 2003. Understanding Capitalism in the Thirld World, p.164-175 In: Ed by Alfredo Saad Filho, *Anti-Capitalism: A Marxist Introduction*, Pluto Press
- Ercan, F. 2002. Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi – I: Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Dinamikleri: Marksist Bir Çerçeve Denemesi. *Praksis*. Kış, 5,25-77.
- Furtado, C. 1976. *Economic Development of Latin America, Historical Backround and Contemporary Problems*, Translated by Suzette Macedo, Cambridge University Press, Second Edition.
- Gerschenkron, A. 1962. *Economic backwardness in historical perspective, a book of essays*, Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press.
- Gabel, Ilene. 1995. Speculation-Led Economic Development: A Post-Keynesian Interpretation of Financial Liberalization Programs In the Third World. *International Review of Applied Economics* 9 (2): 127–249.
- Heinrich, 2017. Kapital’e Giriş, Çev. Koray R. Yılmaz, Yordam Kitap, İstanbul.

-
- Hoselitz, B. F. 1970. Ekonomik Kalkınmanın Sosyolojik Yönleri, Çev: E. T. Çelikkan, Ankara: Yarı Yayınları.
- Markovits, C. 1985. *Indian Business and Nationalist Politics 1931-1939, The Indigenous Capitalist Class and the Rise of the Congress Party*, Cambridge University Pres.
- Marx, K. 2011. Kapital I, Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul.
- Marx, K. 2012. Kapital II, Çev. Mehmet Selik, Yordam Kitap, İstanbul.
- Marx, K. ve F. Engels. 2008. Komünist Manifesto, Yordam Kitap, İstanbul.
- Maxfield, S. and J.Nolt. 1990. Protectionism and the Internationalisation of Capital: U.S Sponsorship of Import Substitution Industrialization in the Philippines, Turkey and Argentina, *International Studies Quarterly*, Vol 34, no 1, p. 49-81.
- Nurkse, R. (1953) *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries*, Oxford: Basil Blackwell
- Oğuz, Ş. 2005. Reconsidering Globalization as the Internationalization of Capital: Implications for Understanding State Restructuring, Presentation for the panel "State Restructuring and Social Transformation: Confronting Noliberalism" at the Annual Meeting of the Canadian Political Science Association.
- Palloix, C. 1977a. The Self-Expansion of Capital on a World Scale. *Review of Radical Political Economics* 9:3.
- Palloix, C. 1977b. Conceptualizing the Internationalization of Capital. Translated by Margaret Bald and David Levey, *Review of Radical Political Economics* 9:17.
- Rosenstein-Rodan, P. N. 1943. Problems of Industrialisation of Eastern and South Eastern Europe *The Economic Journal*, 53 (210/211): 202-211.

- Rostow, W. W. 1979. *The Stages of Economic Growth*, Cambridge: Cambridge University Pres. Second Edition.
- Shaikh, A. 1979. Foreign Trade and the Law of Value: Part I, *Science and Society*, 43:3, Fall p.281.
- Shin J-S and H-J Chang. 2003. *Restructuring Korea Inc.* Routledge.
- Weeks, J. 1998. *The Law of Value and the Analysis of Underdevelopment*. CDPR Discussion Paper 0498.
- Yaghmaian, B. 1990. Development Theories and Development Strategies: An Alternative Theoretical Framework, *Review of Radical Political Economics*, vol. 22, (2-3), 174-188.
- Yılmaz, R. Koray. 2011. Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Süreci ve Krizler: Tarihsel Bir Bakış, *İktisat Dergisi*, 49-63.